

Zygmunt Grosbart

Reymont w Rosji

Prace Polonistyczne Studies in Polish Literature 24, 103-128

1968

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ZYGMUNT GROSBART

REYMONT W ROSJI

I. OPINIE I OCENY (ZIEMIA OBIECANA I CHŁOPI)

Twórczość W. S. Reymonta cieszyła się w Rosji dużą popularnością. Wielokrotnie tłumaczono go, a przekłady *Chłopów* i niektórych opowiadań ukazują się w republikach radzieckich po dzień dzisiejszy¹. Dzieła pisarza polskiego bywały przedmiotem różnorodnych ocen i wypowiedzi, niemniej jednak nie pokuszono się jeszcze o próbę syntetycznego opracowania rosyjskiej literatury o Reymoncie. Praca niniejsza ma być pierwszym krokiem na drodze do wypełnienia tej luki. Załączony zaś — a zapewne daleki od kompletności — zarys bibliograficzny niechaj będzie sygnałem o rozległości zagadnienia. Pragnę w tym miejscu złożyć serdeczne podziękowanie profesorowi Jurijowi Lewinowi, pracownikowi Instytutu Literatury Rosyjskiej w Leningradzie (Dom Puszkowski), za wydatną pomoc w skompletowaniu powyższych materiałów.

Na przełomie wieku XIX i XX, „w latach burz i kryzysów, nadziei i tragicznych rozczarowań, załamania starych form świadomości społecznej i gorączkowych poszukiwań nowych wartości w dziedzinie kultury literatura polska przeżyła w Rosji swój długi okres świetności i triumfów — pisze Zbigniew Barański. — Podobnie jak za czasów Mickiewicza i Puszkina zajęła poczesne miejsce w lekturze inteligenta rosyjskiego. Zwróciła uwagę ogromnej ilości tłumaczy i wydawców, stała się przedmiotem ożywionych polemik literackich i badań naukowych”².

Popularność naszej literatury uwarunkował „splot wielu czyn-

¹ Należy również odnotować radzieckie publikacje dzieł Reymonta w oryginale, np. W. S. Reymont, *Chłopi*, Państwowe Wydawnictwo Literatury Pięknej Litewskiej SRR, Wilnus 1954.

² Z. Barański, *Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław 1962, s. 5.

ników”³. Wielką rolę odegrały wypadki polityczne: krach iluzji narodnickich, narastanie ruchów rewolucyjnych, „poszukiwania nowych rozwiązań problemów, nurtujących społeczeństwo rosyjskie”⁴. W tej atmosferze powrócono do sprawy polskiej, podkreślając z goryczą, że między Polakami a Rosjanami na przestrzeni wielu lat „nie nastąpiło prawie żadne zbliżenie, lecz wyrosło tyjące nieporozumień i podejrzeń”⁵.

Począwszy od lat dziewięćdziesiątych pojawiają się pierwsze rosyjskie pełne wydania dzieł polskich pisarzy pozytywistycznych⁶. „Rosyjska wykształcona publiczność — pisał E. Aniczkow — chętniej i uważniej wczytuje się w dzieła współczesnych pisarzy polskich aniżeli w literaturę odległego Zachodu. Sienkiewicz, Orzeszkowa, Prus, zaś z młodszych Żeromski i Reymont — oto imiona nie tylko dobrze u nas znane, lecz bliskie nam, prawie że rodzime”⁷.

Pierwszym opublikowanym tłumaczeniem utworu Reymonta na język rosyjski jest opowiadanie *Szczastliwyje (Szczęśliwi)* w 1899 r.⁸; w latach 1900—1903 ukazało się jeszcze kilka nowel⁹. W ciągu roku 1903 organ narodnictwa rosyjskiego „Russkoje Bogatstwo” publikował *Ziemię obiecaną*¹⁰. Było to zgodne zarówno z ideologią społeczną pisma¹¹, jak i z jego polonofilskimi tendencjami¹².

Jednakże w tych latach twórczość Reymonta nie mogła wywołać należytego oddźwięku. Wzrost zainteresowania autorem *Chłopów* zbiega się w Rosji z początkiem rewolucji 1905—1907 roku, kiedy to kwestia polska stała się przedmiotem ożywionej publicznej polemiki¹³. Ciekawe, że pierwszą bodaj reperkusją twórczości Reymonta była recenzja dotycząca dwóch pierwszych tomów

³ L. c.

⁴ L. c.

⁵ L. c.

⁶ Por. Barański, *op. cit.*, s. 59.

⁷ „Мир божий” 1903, № 9, стр. 82 (Библиографический отдел). Cyt. według: Barański, *op. cit.*, s. 59.

⁸ *Счастливые*, рассказ, пер. М. Чехович. „Современный мир” (еженедельное приложение — dodatek tygodniowy) 1899, № 52, стр. 1—3.

⁹ *Перед рассветом*, новелла, пер. М. Троповской, „Мир божий”, 1901, № 12, стр. 278—289; *Перед рассветом*, новелла, пер. Н. Даманской, „Вестник иностранной литературы” 1902, № 2, стр. 188—197; *В побземельях*, пер. Н. Татарова, „Русское богатство” 1902, № 6, стр. 224—231; *На вырубке*, очерк, „Образование” 1903, стр. 91—98.

¹⁰ В. Реймонт, *Земля обетованная*, роман, пер. Н. Татарова, „Русское богатство” 1903, № 1—12, (приложение — dodatek do czasopisma).

¹¹ Por.: Barański, *op. cit.*, s. 109.

¹² Por.: tenże, *op. cit.*, s. 59.

¹³ Zob.: tenże, *op. cit.*, s. 6.

Chłopów, opublikowana w r. 1905¹⁴. Od tej chwili po dzień dzisiejszy *Chłopi* pozostają najpopularniejszym utworem pisarza polskiego w Rosji. Jest to wystarczający powód, by dokładniej zająć się recepcją tej chłopskiej epepei na gruncie rosyjskim.

W omawianym okresie organ liberalnej burżuazji rosyjskiej „Wiestnik Jewropy” wydrukował obszerny artykuł pt. *Współczesna powieść polska*¹⁵. Autorem pracy był Leonid Połonski, pisarz, publicysta i historyk. Niemało miejsca w artykule poświęcono Reymontowi, którego Połonski uważa za najwybitniejszego (obok Stefana Żeromskiego) przedstawiciela współczesnej powieści polskiej. Talent, siła i wielostronność zainteresowań sprawiają, że autor *Ziemi obiecanej* nie da się wtłoczyć w ramy ustalonych kierunków literackich — jest „impresjonistą” i „naturalistą nowego typu”¹⁶. Należy do twórców, którzy „pragną torować nowe drogi społeczne, chociaż nie proklamują tego w sposób bezpośredni”, ba, nawet „jak najbardziej odzęgnują się od [...] tonu dydaktycznego”¹⁷. Impresjonizm Reymonta przejawia się, zdaniem Połonskiego, w opisach przyrody; poza tym pisarz jest całkowicie obiektywny, chociaż „obiektywność jego [...] nie wyklucza tendencji”¹⁸. Nie ma w nim jednak tej naiwności, jaką grzeszyli „dawniejsi realiści, którzy zwykle występowali ze sztandarem swoich przekonań i z gotową receptą na znalezienie drogi ratowania społeczeństwa”¹⁹. Reymont nie narzuca swojego stanowiska, czytelnikowi pozostawia wyciąganie wniosków z „oglądania widowiska”. Jednakże wnioski te są jednoznaczne: „wszędzie jest źle [...], w każdym środowisku [...] toczy się wieczna walka, panuje bezlitosny wyzysk”, środowisko zaś nie tylko nie łagodzi sprzeczności między ludźmi, ale na odwrót — wyzwala najgorsze instynkty²⁰. Jeżeli komuś udaje się wyrwać z „bagna”, to po to jedynie, by pogrążyć się w innym, gdzie w zmienionej formie panuje „to samo prawo bezlitosnej walki”, i dojść do tragicznej konkluzji, że „szczęścia [...] nie ma [...]”²¹.

Podstawą takiej opinii jest dla Płonskiego przede wszystkim

¹⁴ В. Перемилловский, *Вл. Ст. Реumont, „Chłopi”*. Т. I *Jesień*, Т. II *Zima*, В. I. Ст. Реймонт, „Мужики”. *Современная повесть*. [tytuł dwujęzyczny], „Вопросы жизни” 1905, № 7, стр. 223—227.

¹⁵ Л. Полонский, *Современный польский роман*, „Вестник Европы” 1906, № 6, стр. 581—626.

¹⁶ Tamże, s. 585, 596.

¹⁷ Tamże, s. 596.

¹⁸ L. c.

¹⁹ L. c.

²⁰ L. c.

²¹ Tamże, s. 596—597.

Komediantka i Fermenty. Odnajduje w nich nie tylko poetyczność opisów, piękno obrazów przyrody, plastykę i prawdę postaci, lecz także głęboką znajomość środowisk i realiów²², a więc walor, który stanie się motywem przewodnim wielu późniejszych wypowiedzi.

Krytyk zwraca uwagę i na pewne braki w pisarstwie Reymonta: wraz z Żeromskim niekiedy „wyteżają wszystkie siły [...], aby już nikt nigdy niczego nie mógł napisać głębiej, obszerniej, subtelniej, a zarazem bardziej wzniośle, malowniczo, plastycznie i muzykalnie”²³.

W tym samym czasie opublikował artykuł o Reymoncie wybitny znawca literatury polskiej, Aleksander Jacymirski²⁴, powróciwszy następnie do twórczości autora *Chłopów* w swojej obszernej pracy historycznoliterackiej²⁵. Jacymirski podał ważniejsze fakty z biografii Reymonta i — pierwszy bodaj z badaczy rosyjskich — porównał jego życie, życie włóczęgi ustawicznie zmieniającego zawód, „miotającego się z jednej strony w drugą”, z życiem „wielu pisarzy rosyjskich wywodzących się z ludu”, m. in. Maksyma Gorkiego²⁶. Dzieła Reymonta uznał za „ukoronowanie realizmu” w literaturze polskiej, chociaż, jego zdaniem, realizm nie pasuje „do ogólnego charakteru” tego „niewątpliwie romantycznego” piśmiennictwa²⁷. Wiele miejsca zajmuje omówienie i ocena poszczególnych utworów Reymonta, przy czym, zdaniem autora, pisarz „nie określił się jeszcze całkowicie i rozwija się w dalszym ciągu”²⁸.

Pierwsze przekłady *Chłopów* ogłoszone zostały (jeśli nie liczyć drobnych fragmentów, publikowanych wcześniej²⁹) w latach 1910—1912³⁰. Był to początek drogi do sławy Władysława Reymonta w literaturze rosyjskiej. Barański przytacza trafną opinię

²² Tamże, s. 600.

²³ Tamże, s. 595.

²⁴ А. И. Яцимирский, *Владислав Реймонт, его романы и повести* (Литературная характеристика), „Вестник иностранной литературы” 1906, № 6, стр. 133—150.

²⁵ А. И. Яцимирский, *Новейшая польская литература*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стр. 157—164, 321—337.

²⁶ Tamże, s. 321.

²⁷ Tamże, s. 337.

²⁸ Tamże, s. 321.

²⁹ Нр. *Мацей Барына, Эскиз. По польскому роману Реймонта „Chłopi”*, пер. Л. Полонского, „Вестник Европы” 1906, № 10.

³⁰ *Полное собрание сочинений Владислава Реймонта*, т. 1—3, Москва, Современные проблемы, 1910—1911; *Собрание сочинений*, Москва 1912, т. 9—12; *Мужики*, современная повесть, Москва, Польша, 1911—1912 (1. *Осень*, 2. *Зима*, 3. *Весна*).

ówczesnego recenzenta, który podkreślał, że „po pojawieniu się przekładu *Chłopów* Reymonta społeczeństwo rosyjskie zaczęło interesować się tym dotychczas nie znanym pisarzem polskim, wyczuwając w autorze ogromnej epopei chłopskiej wybitny talent artystyczny”³¹. W tym samym okresie opublikowano dwa fundamentalne wydania *Dzieł* Reymonta w języku rosyjskim — jedno z nich zawierało siedem³², drugie zaś dwanaście tomów³³.

Jednakże, jak już wspomniałem, pierwsze recenzje *Chłopów* zaczęły ukazywać się na długo przed pojawieniem się tłumaczenia epopei. W r. 1905 opublikowano artykuł W. Pieremiłowskiego³⁴, który uważa dzieło Reymonta (chodzi oczywiście o tom I i II) za najlepszy utwór z życia ludu w ówczesnej literaturze polskiej³⁵. Do takiego wniosku skłania autora zestawienie *Chłopów* z twórczością Kasprowicza, Przybyszewskiego i Andrzeja Niemojewskiego. Pieremiłowski podkreśla malarskość metody pisarskiej Reymonta, nawiązującej, jego zdaniem, do twórczości Ferdynanda Ruszczyca, Józefa Chełmońskiego oraz Jana Stanisławskiego, i przeciwstawia ją utylitaryzmowi i dydaktyzmowi literatury narodniczej, „mającej na celu przede wszystkim prawdę nie artystyczną, lecz statystyczną i ekonomiczną”³⁶. Za „*primum mobile* tego [...] dramatu” autor artykułu uważa „prawo walki o istnienie, o ziemię”³⁷. Przywiązanie do „świętej ziemi” powoduje z jednej strony wrażliwość, z drugiej zaś — nieczulość i zobojętnienie chłopca³⁸. Pieremiłowski podkreśla optymistyczne ujęcie reymontowskiej „duszy ludu”, która, „jakąkolwiek by była otaczająca ją atmosfera [...], jest zdrowa, wiele jeszcze zniesie i — zwycięży”³⁹.

³¹ „Новый журнал для всех” 1911, № 31, стр. 122. (dział „Новые книги”).

³² *Полное собрание сочинений Владислава Реймонта*, Москва, Современные проблемы, т. 1—7, 1910—1912.

³³ В. Реймонт, *Собрание сочинений*, т. 1—12, Москва 1911—1912.

³⁴ Перемилловский, *Вл. Ст. Реймонт, „Мужики”...*, стр. 581—626.

³⁵ Тамże, s. 224.

³⁶ L. c.

³⁷ L. c.

³⁸ Тамże, s. 225.

³⁹ Тамże, s. 226. Warto na marginesie odnotować, że słowa te są wyrażonym echem wierszy Mikołaja Niekrasowa, zwłaszcza piosenki Griszy z poematu *Komu się na Rusi dobrze dzieje* i fragmentu z *Kolei żelaznej*, gdzie poeta mówi o ludzie rosyjskim:

Вынесет всё — и широкую, ясную
Грудью дорогу проложит себе.

Aby podkreślić to podobieństwo przytoczę słowa Pieremiłowskiego w brzmieniu oryginalnym: „[...] чувствуешь, как бы ни тяжела была окружающая ее атмосфера, душа народная (por. „сердце народное” z piosenki Griszy — Z. G.) здорова, много ещё выдержит и одолеет она и свое будущее нетронутым несет она в себе”. (Podkreślenie moje — Z. G.).

Silę żywotną chłopskich bohaterów powieści widzi w ich „kamiennej rezygnacji”, której źródeł doszukuje się w uległości wobec religii katolickiej z jej potęgą i przepychem. Optymistyczna ocena krytyka dotyczy tylko ludu polskiego; porównując dzieło Reymonta z opowiadaniem Czechowa *Muziki*, woła: „Dla chłopów [„muzików”] Czechowa nie ma przyszłości” — złowieszczym symbolem tego jest staruszka Czikildiejewa, która niemal całkowicie utraciła wiarę w Boga⁴⁰.

W związku z tym zwraca uwagę interpretacja postaci Rocha. Dla Pieremiłowskiego jest on jedną z najbardziej udanych postaci, „wiejskim poetą i bazarzem”, propagatorem „filozofii rezygnacji”⁴¹.

Paralele między religijnością i rezygnacją chłopą polskiego i rosyjskiego, jak również różne interpretacje postaci tajemniczego Rocha, przeprowadzane będą w krytyce rosyjskiej z pozycji nierzadko bardzo kontrowersyjnych.

Z wielkim uznaniem mówi Pieremiłowski o języku *Chłopów*. Jego zdaniem, umiejętne połączenie polszczyzny literackiej z dialektem daje „zadziwiająco harmonię oraz iluzję stylu ludowego”⁴². Nie podoba mu się zaś „niepomierne nagromadzenie i przesada w opisach, przechodzące w [...] gadatliwość”. Jest to „tym bardziej przykre”, że nierzadko udaje się autorowi dać obraz wyrazisty i piękny [...] w kilku słowach”⁴³.

Analiza *Chłopów* zajmuje wiele miejsca we wspomnianej już pracy L. Połonskiego⁴⁴. Wprowadzenie przez Reymonta autentycznego słownictwa chłopskiego jest, zdaniem badacza, świadectwem sympatii autora do przedstawianego środowiska⁴⁵. Taka metoda wzbogaca język utworu, chociaż trafiają się „dysonanse”, ponieważ pisarz zmuszony jest jednocześnie do używania wyrazów „obcych leksykonowi ludowemu”⁴⁶. Największą trudność przy ewentualnym przekładzie *Chłopów* upatruje Połonski przede wszystkim w odtwarzaniu gwary chłopskiej⁴⁷.

W powieści Reymonta uderza bezlitosny realizm i siła opisu⁴⁸. Jest to, pisze krytyk, „prawdziwy epos bytu chłopskiego [...] w najrdzenniejszej, mazowieckiej” części Polski, w którym „wi-

⁴⁰ Tamże, s. 226.

⁴¹ L. c.

⁴² Tamże, s. 227.

⁴³ L. c.

⁴⁴ По л о н с к и й, *Современный польский роман...*, стр. 585—609.

⁴⁵ Tamże, s. 605.

⁴⁶ L. c.

⁴⁷ Tamże, s. 605 i 608.

⁴⁸ Tamże, s. 608.

dzimy i faktyczne bezprawie chłopów, i nieufność ich do obszar-
 ników, i dążenia agrarne⁴⁹. I chociaż pisarz związany jest
 z chłopstwem zarówno węzłami krwi, jak serdeczną sympatią, to
 „nie [...] idealizuje go”, na odwrót: „przedstawia w całej brutal-
 ności, a nawet zezwierzęceniu”⁵⁰. Jeśli chłop jest gospodarzem,
 to staje się bezwzględny posiadaczem, „burżujem z ducha”⁵¹,
 zaś „najczystsze w tym środowisku są istoty [...] żyjące w bezna-
 dziejnym wyzysku”⁵². W dziele Reymonta prawdziwych reforma-
 torów wsi nie widać, bo nie można uważać za takiego Rocha, któ-
 ry „bez reszty zagłębił się w sprawy boskie”, są za to agitatorzy,
 działający słowem i czynem⁵³.

A. Jacymirski⁵⁴ uważa *Chłopów* za arcydzieło — najlepszy
 utwór polskiej literatury realistycznej⁵⁵. Z uznaniem mówi o tym,
 że pisarz „wspaniale przyswoił sobie uczucia, mentalność i świa-
 topogląd chłopów”, a język ich odtworzył „do najdrobniejszych
 szczegółów”⁵⁶. Podkreśla też „całkowitą obiektywność” autora,
 która umożliwiła mu przedstawienie „zdumiewająco prawdziwe-
 go obrazu współczesnej wsi polskiej”⁵⁷.

Godna uwagi jest interpretacja postaci Boryny. Zdaniem kry-
 tyka Boryna to zjawisko nowe, powstałe wskutek „wtargnięcia do
 wsi polskiej stosunków kapitalistycznych”; ten bogaty gospodarz
 jest „typem zbiorowym [...] drobnoburżuazyjnego chłopstwa” pol-
 skiego⁵⁸.

Obszerny artykuł, poświęcony twórczości Reymonta napisał
 historyk literatury, Włodzimierz Fricze⁵⁹. Na wstępie zestawia on
Chłopów z wybitnymi dziełami ówczesnej literatury rosyjskiej
 i światowej, których tematem jest wieś — z *Ziemią* Emila Zoli,
Vie d'un simple Emila Guillaumina, powieścią Wilhelma von Po-
 lenza *Der Büttnerbauer*, *Jakubem Ostatnim* Piotra Roseggera,
 twórczością Blasco Ibaneza i *Wsią* Iwana Bunina. W przeciwień-
 stwie do tych utworów, które noszą, jego zdaniem, piętno sztucz-

⁴⁹ Tamże, s. 606.

⁵⁰ Tamże, s. 608.

⁵¹ Tamże, s. 607.

⁵² L. c.

⁵³ Tamże, s. 608.

⁵⁴ Я ц и м и р с к и й, *Новейшая польская литература...*, стр. 157—164,
 321—337.

⁵⁵ Tamże, s. 335.

⁵⁶ Tamże, s. 329.

⁵⁷ Tamże, s. 336.

⁵⁸ L. c.

⁵⁹ В. Ф р и ч е, *Владислав Реймонт*, „Новый журнал для всех” 1911, № 32,
 стр. 93—102.

ności, *Chłopi* są „nie literaturą, lecz najprawdziwszą, żywą rzeczywistością”⁶⁰, dziełem stworzonym przez człowieka, w którym żyje „organiczna miłość do przyrody i wsi”⁶¹. Przyroda i wieś — oto bohaterowie powieści Reymonta; znaczną rolę odgrywa również religia — motywy kościelne odnajdujemy nie tylko w opisach życia chłopów, lecz także w obrazach przyrody⁶². Dzieje wsi przedstawione zostały „z prostotą i wszechstronnością isticie homerowską”⁶³. „Ogromna masa” postaci nie wpływa na zatarcie ich konturów, wszystkie są wyraziste „jak żywi ludzie”⁶⁴. Zdziwiająca jest scena śmierci Boryny — najwspanialsza chyba w piśmiennictwie światowym „apoteoza chłopca-oracza”⁶⁵. Jeśli dodać do tego „mistrzostwo kompozycji”, zwiększające się napięcie dramatyczne przy końcu każdego z czterech tomów oraz język organicznie „wynikający z fabuły”, uzasadniony wydaje się wniosek, że pod względem artystycznym „*Chłopi* należą do najznakomitszych dzieł literatury światowej”⁶⁶.

Fricze analizuje również treść ideową „poematu”⁶⁷ Jego charakterystyka Boryny jest jednoznaczna: przebiegły wyzyskiwacz, bezlitosny nawet w stosunku do własnego syna, w sprzyjających okolicznościach — lichwiarz⁶⁸. I Borynę, i wszystkich innych mieszkańców Lipiec obserwujemy w różnych sytuacjach życiowych: przy pracy i zabawie, w miłości i w kłótni. I nigdzie nie wznoszą się „ponad rozkosze czysto fizjologiczne, zwierzęce”⁶⁹. Czyż więc — pyta krytyk — „nie panuje we wsi ta sama eksploatacja, co w królestwie kapitału i maszyn?”. Niejasne jest, dlaczego Reymont przeklął właśnie miasto „jako twierdzą wyzysku, grzechu oraz materialnych korzyści i przyjemności”⁷⁰.

W podsumowaniu autor wymienia dwa walory, które jego zdaniem, stanowią o nieprzemijającej wartości dzieł Reymonta: jego artyzm i obiektywizm. Jest jego zdaniem w „poemacie” rys „szczególnie cenny”, a mianowicie brak „jednej postaci central-

⁶⁰ Tamże, s. 93.

⁶¹ Tamże, s. 98.

⁶² L. c.

⁶³ L. c.

⁶⁴ Tamże, s. 99.

⁶⁵ L. c.

⁶⁶ L. c.

⁶⁷ Ciekawe, że autor konsekwentnie nazywa *Chłopów* „poematem” (s. 98, 99, 102 i in.). Czyni to, być może, pod wpływem *Martwych dusz*, które sam Gogol określił jako „poemat”.

⁶⁸ Ф р и ч е, *op. cit.*, s. 99—100.

⁶⁹ Tamże, s. 100.

⁷⁰ L. c.

nej". Zamiast niej mamy całą wieś, która jest „prawdziwym bohaterem” utworu. I na tym właśnie polega „ogromne znaczenie socjalne *Chłopów*”⁷¹.

Epopeję Reymonta porównywano z wieloma ówczesnymi utworami o tematyce wiejskiej, m. in. z popularną powieścią Wiktora Mujzela *Rok*. Recenzent jednego z poważnych czasopism kulturalnych „Nowyj Żurnał dla Wsiech”⁷², stwierdza, że takie porównanie „nie wychodzi tej ostatniej na korzyść”. Wprawdzie obaj pisarze mają te same braki: „rozwlekłość, nieskończenie długie opisy pogody, przyrody, prac rolniczych”, lecz postaci w powieści Reymonta są o wiele „bardziej wyraziste i plastyczne”⁷³. Jedyne Rocha uważa krytyk za postać „zbyt idealizowaną” i dlatego „nieudaną”⁷⁴.

Umacnia się i rozszerza opinia o ogólnoświatowym znaczeniu *Chłopów*. Nawet „Moskowskije Wiedomosti”, organ szowinistów i Czarnej Sotni, uznaje powieść za „najkapitałniejsze dzieło” Reymonta, „które [...] stawia go na jednym z zaszczytnych miejsc wśród klasyków literatury światowej”⁷⁵. *Chłopi* zdaniem recenzenta gazety — „to jeden z tych utworów, na podstawie których można studiować byt, jak w oparciu o najwiarygodniejsze fakty”⁷⁶.

Krytyk porównuje twórczość Reymonta z pisarstwem Gleba Uspienskiego: obu pisarzy interesuje ten sam temat — „czym żyje i oddycha wieś”; obaj opisują „ciemnotę ludu, zabobony i błędne koło pór roku”, rodzące „fatalizm i [...] uległość wobec losu”. Paralelę tę przeprowadza jednak z wyraźnych pozycji ideologicznych swojego pisma: chłop rosyjski w opowiadaniach Gleba Uspienskiego jest bardziej przepojony mistycyzmem niż chłop polski, którego stosunek „do Boga i diabła” cechuje swoiste wyrachowanie. Nie należy się więc dziwić konkluzji, że dzieło Reymonta pomaga zrozumieć „istotę inkwizycji katolickiej, która [...] odgradzała duszę człowieka od Boga”⁷⁷.

Odosobniona wobec tych entuzjastycznych ocen jest opinia Lwa Tołstoja, wypowiedziana w rozmowie prywatnej. Powieść Reymonta, którą zaczął czytać w sierpniu 1910 roku, wyraźnie mu się nie podobała. „Czyżby on miał powodzenie? — zapytywał Toł-

⁷¹ Tamże, s. 100—102.

⁷² „Новый журнал для всех” 1912, № 5, стр. 122—123.

⁷³ Tamże, s. 123.

⁷⁴ L. c.

⁷⁵ „Московские ведомости” 1912, № 118, стр. 4. (Artykuł bez autora i tytułu. — Z. G.).

⁷⁶ L. c.

⁷⁷ L. c.

stoj swojego lekarza, Duszana Makowickiego. — Paskudnie, bardzo kiepsko [prieskwierno] to napisane. A przecież temat niezwykle ważny”⁷⁸.

Jeśli chodzi o inne utwory Reymonta, to najważniejsze miejsce w przedrewolucyjnej krytyce rosyjskiej zajmuje *Ziemia obiecana*. Pierwszy przekład powieści ukazał się na łamach narodniczego organu „Russkoje Bogatstwo” w 1903 r.⁷⁹, co było nieprzypadkowe, gdyż zwolennikom narodnictwa „bliska [...] była krytyka kapitalizmu, prowadzona z pozycji agraryzmu”⁸⁰. L. Połonski⁸¹ uważa powieść za „epopeję”, podkreśla, że dopiero w niej talent Reymonta ujawnił się „w całej swej sile”⁸². Plastyczność, wyrazistość i realność „bogatej i różnorodnej galerii portretów, scenek rodzajowych i wewnątrz fabryk”, oryginalność typów, „najsubtelniejsze wykończenie” każdej bez wyjątku postaci — wszystko to — powtarza krytyk — świadczy „o ogromnej sile wewnętrznej, stanowiącej główną właściwość talentu tego autora”⁸³. Reymont przedstawia „życie społeczeństwa w wielkim mieście fabrycznym” jako wieczną walkę, prowadzoną wszelkimi środkami, walkę, która „przekształca w maszyny nie tylko robotników [...], lecz po części i samych fabrykantów”⁸⁴. Wszystko, co opisuje autor, „jest protestem samo w sobie”⁸⁵. Wprowadzie byt robotników nie jest głównym wątkiem powieści i Reymont zajął się przede wszystkim zobrazowaniem życia warstwy przemysłowców, miał jednak prawo do tego, albowiem „wybór środowiska” jest sprawą samego autora. Zadanie zaś, które postawił przed sobą „zostało wykonane w sposób doskonały”⁸⁶.

A. Jacymirski⁸⁷, porównując *Ziemię obiecaną* z twórczością Andrzeja Niemojewskiego i Artura Gruszeckiego, stwierdza, że

⁷⁸ Д. П. Маковицкий, *Яснополянские записки*, maszynopis, s. 4930, Państwowe Muzeum Lwa Tołstoja w Moskwie, Dział Rękopisów, zapis 17 VIII 1910. Przytaczam za В. Біалокозовичем, *Лва Толстоja związki z Polską*, Warszawa 1966, s. 225 (przypis nr 123 na s. 353). Do przekładu cytatu, którego dokonał Біалокозович, wprowadziłem drobne zmiany stylistyczne.

⁷⁹ *Земля обетованная*, роман, пер. Н. Татарова. „Русское богатство” 1903, № 1—12 (приложение — dodatek do czasopisma).

⁸⁰ Zob. Barański, *Literatura polska w Rosji...*, s. 109.

⁸¹ Полонский, *Современный польский роман...*, стр. 585—609.

⁸² Tamże, s. 602.

⁸³ Tamże, s. 604.

⁸⁴ Tamże, s. 601.

⁸⁵ Tamże, s. 604.

⁸⁶ Tamże, s. 605.

⁸⁷ Яцимирский, *Новейшая польская литература...*, стр. 157—164, 321—337.

„najlepsze pod względem syntezy artystycznej przedstawienie «zwycięzców» [tzn. kapitalistów — Z. G.] dał [...] Władysław Reymont”⁸⁸ Podkreśla autentyzm utworu, zaznaczając, że autor czerpał z własnych doświadczeń zdobytych podczas „służby w fabrykach łódzkich”⁸⁹. Píše, iż powieść cieszy się powodzeniem mimo typowych dla Reymonta (przezwyceżonych dopiero w *Chłopach*) niedociągnięć: „rozwlekłości, niejednolitego charakteru, masy drugorzędnych szczegółów i scen”, i „wyraźnej tendencyjności”⁹⁰. Jacymirski nie wyjaśnia jednak, jak należy rozumieć ostatnie słowa. W każdym razie polemizuje z zarzutem Wilhelma Feldmana, że twórca *Ziemi obiecanej* nie podkreślił solidarności narodów we wspólnej walce: „[...] podobne wymagania krytyka są zupełnie nieuzasadnione, bowiem tylko ortodoksyjny socjalizm [...] mógłby narzucić Reymontowi taki właśnie punkt widzenia”⁹¹.

Gruntowną analizę *Ziemi obiecanej* przeprowadził W. Fricze⁹². Stwierdził, że „współczesne miasto przemysłowe” jest w oczach Reymonta przede wszystkim „królestwem szalbierstwa i wyzysku [...] rozpusty i nikczemności”⁹³. Jednakże, przedstawiając fabrykantów „jako szajkę oszustów i wyzyskiwaczy”, autor powieści „jest niewysokiego zdania również o [...] proletariacie”, widzi w robotniku „automat”, „dodatek do maszyny”⁹⁴, a nie żywego człowieka. Podobnie jak Jacymirski, Fricze podkreśla brak obiektywizmu w spojrzeniu Reymonta na fabryczne miasto, w przeciwieństwie jednak do poprzednika, uzasadnia swoją opinię. Po pierwsze, nie zgadza się z przeciwstawieniem „uczciwych” polskich przedsiębiorców „nieuczciwym” Niemcom i Żydom. Po drugie, uważa za niesłuszne przedstawienie „wielkich kapitalistów współczesnej Łodzi” jako ciemnych i okrutnych „kułaków”, bowiem mogli być tacy „tylko w początkach kapitalizmu, w epoce akumulacji pierwotnej”. Po trzecie, odrzuca pogląd pisarza, jakoby proletariat był „biernym automatem”, ponieważ przeczy temu „wielce rozwinięty w Polsce ruch robotniczy”⁹⁵.

L. Kozłowski⁹⁶ nazywa *Ziemię obiecana* jednym z najlepszych

⁸⁸ Tamże, s. 157.

⁸⁹ L. c.

⁹⁰ Tamże, s. 158.

⁹¹ Tamże, s. 163.

⁹² Фриче, *Владислав Реймонт...*, стр. 93—102.

⁹³ Tamże, s. 94.

⁹⁴ Tamże, s. 95.

⁹⁵ Tamże, s. 96.

⁹⁶ Л. Козловский, *Владислав Реймонт, „Земля обетованная”*, ч. 1-ая, пер. с польского Н. М. В-е, Москва 1911. „Русские ведомости” 1911, № 77. стр. 5.

utworów Reymonta⁹⁷. Zwraca uwagę, że pisarz „przedstawia Łódź [...] w okresie najintensywniejszego rozwoju przemysłu łódzkiego”, przy czym przedmiotem jego zainteresowania są nie tylko fabryki, lecz także „wspaniałe salony i buduary”, gdzie prowadzą próżniacze, bezmyślne życie „żony i córki [...] ludzi interesu”⁹⁸. Mimo iż w powieści występują przedstawiciele „trzech narodowości” — polskiej, niemieckiej i żydowskiej, to jednak, zdaniem recenzenta, „cechy narodowe” znikają „w rozżarzonej atmosferze” i „pozostają tylko zwycięzcy i zwyciężeni w walce o złoto, wyzyskiwacze i wyzyskiwani”⁹⁹. Jakby polemizując z Jacymirskim i Friczem, krytyk twierdzi, że „Reymont nie miał na celu forsowania żadnych tendencji”, chciał po prostu „dać obraz życia” pełnego kontrastów — i zrobił to po mistrzowsku¹⁰⁰. Wysoko ocenił Kozłowski postać Borowieckiego, który uosabia „zjawisko historyczne — przekształcenie się części szlachty polskiej w burżuazję”¹⁰¹.

Po Wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej można zaobserwować stopniowy, wyraźny spadek popularności Reymonta w Rosji. Poszczególne jego utwory z rzadka publikowano do 1935 r.¹⁰², potem zaś nastąpiło kilkanaście lat kompletnego niemal milczenia, naruszonego dopiero w r. 1948 opublikowaniem dwóch nowel¹⁰³. Wpłynęły na to różne czynniki. Do najistotniejszych można zapewne zaliczyć niezrozumienie przez Reymonta rewolucyjnej roli proletariatu, wyraźny zwrot w prawo, który nastąpił w jego poglądach i twórczości po rewolucji 1905—1907 r., zbliżenie pisarza z działaczami kręgu Narodowej Demokracji, a także czysto socjologiczne traktowanie zjawisk literackich, jakie zaciążyło w pewnych okresach na nauce radzieckiej.

⁹⁷ L. c.

⁹⁸ L. c.

⁹⁹ L. c.

¹⁰⁰ L. c.

¹⁰¹ L. c.

¹⁰² *Мечтатель*, роман, пер. Е. Загорского, Москва—Петроград 1923; *Земля обетованная*, роман, т. 1—2, Москва 1925; *1905 г. в Варшаве (Дни конституции)*, заметки, пер. М. Троповской, „Мир божий” 1925, № 12, стр. 69—77; *Где правда?*, повесть, Москва, Библиотека „Огонёк” № 81, 1925; *Город победил*, рассказ, Москва 1926; *Поджигатель*, пер. С. Михайловой-Штерн, Москва—Ленинград 1926; *Осуждение*, пер. М. Живова, Москва—Ленинград 1927; *Последний сейм Речи Посполитой*, роман, пер. Е. Троповского, Москва—Ленинград 1929; *Мужики*, роман в 4 частях, вновь просмотренный перевод М. Троповской, Ленинград 1935.

¹⁰³ *На вырубке*, *Суд*, пер. К. Дунин-Борковского. [w:] *Польская новелла*, Москва 1948, стр. 583—667.

Na uwagę jednak zasługuje fakt, że nazwisko autora *Chłopów* odnaleziono w pośmiertnych papierach Gorkiego, na marginesie jego planów i szkiców, dotyczących przyszłych esejów o pisarzach¹⁰⁴. Nie jest wykluczone, że jeden z nie napisanych szkiców literackich inspiratora realizmu socjalistycznego miał być poświęcony Reymontowi.

Między rokiem 1950 a 1954 wydano dwukrotnie nowy przekład *Chłopów*¹⁰⁵ oraz opublikowano *Wybór opowiadań* w języku rosyjskim¹⁰⁶. Warto przy tym zaznaczyć, że zainteresowanie krytyki radzieckiej budzą niemal wyłącznie opowiadania Reymonta i *Chłopi*.

Tomasz Dąbał, polski działacz ludowy i komunistyczny (w okresie I wojny światowej związany z PSL „Piast”), wyjechał w 1923 r. do ZSRR w ramach wymiany więźniów politycznych. Jego artykuł o Reymoncie¹⁰⁷ (opublikowany w 1925 r.), odczytać można jako ostrą reakcję na przyznanie pisarzowi nagrody Nobla i oznaki hołdu, które mu z tej okazji składała część społeczeństwa polskiego. Krytyk nie umniejsza artystycznej wartości dzieł Reymonta — „jednego z największych pisarzy współczesnej Polski”¹⁰⁸, podkreśla jednak z naciskiem, że autor *Chłopów* jest „ideologiem gburów — polskich «kułaków»”¹⁰⁹, „reakcjonistą w całym znaczeniu tego słowa i pod każdym względem”¹¹⁰. Na tym tle, pisze Dąbał, zrozumiałe stają się „pochwały, jakie rozlegały się w dniach jego jubileuszu”, albowiem „panujące klasy Polski pragną i w przyszłości widzieć w budzącej się masie chłopskiej — chłopów przeszłości, chłopów reymontowskich”¹¹¹. Ale chłop Reymonta jest taki, „jaki był w przeszłości [...] i, być może, jeszcze wczoraj, ale nie dziś”¹¹². Sens obchodów w Wierchosławicach polega na tym, że „sprzymierzeniec burżuazji, kułak Witos, łączy się z ideologiem kułactwa, Reymontem, do walki prze-

¹⁰⁴ А. М. Горький, *Художественные произведения. Планы, наброски. Заметки о литературе и языке*, Москва 1957. Cyt. za Z. Ryter, *Максим Горький в польской литературной критике. 1898—1939*, rozprawa doktorska, Łódź 1967, maszynopis, s. 41 (w pracy Ryterowej nie wskazano numeru strony cyt. wydania).

¹⁰⁵ *Мужики*, роман в двух томах, пер. М. Е. Абкиной. Москва 1950, (wznowienie 1954).

¹⁰⁶ *Рассказы*, пер. М. Абкиной. Москва 1953.

¹⁰⁷ Т. Домбаль, *Творчество Реймонта*, [w:] В. Реймонт, *Где правда?* повесть, Москва 1925. (Библиотека „Огонёк” № 81), стр. 3—10.

¹⁰⁸ Tamże, s. 3.

¹⁰⁹ L. c.

¹¹⁰ Tamże, s. 7.

¹¹¹ Tamże, s. 7—8.

¹¹² Tamże, s. 4.

ciwko współczesnym masom chłopskim”¹¹³. W ten sposób pragnie się „zawrócić życie wstecz”, ale to się nie uda i „nie pomogą uroczystości i jubileusze”¹¹⁴. Wobec chłopstwa ma Reymont, zdaniem Dąbala, jedną tylko zasługę — że „umiał w pięknych, niezapomnianych obrazach przedstawić beznadziejną, rozpaczliwą nędzę chłopca polskiego, jego los nie do zniesienia”¹¹⁵.

Socjologiczny charakter ma również praca wybitnego filologa radzieckiego, W. Czernobajewa¹¹⁶. Czernobajew polemizuje z twierdzeniami o „rzekomej «obiektywności» *Chłopów*”¹¹⁷. Trawestując wypowiedź Jana Augusta Kisielewskiego, że Reymont „przedzierzgnął się w chłopca”, krytyk zauważa: „[...] rodzi się pytanie, w jakiegoż to chłopca «przedzierzgnął się» Reymont, bowiem chłopstwo nie jest środowiskiem jednolitym pod względem socjalnym”¹¹⁸. Ponadto niektóre wypowiedzi pisarza dają podstawę do twierdzenia, że „całe jego dzieło napisane było właśnie w [...] celu przeforsowania pewnej tendencji”. Zadanie badacza polega więc na tym, aby ową tendencję wydobyć na światło dzienne¹¹⁹. Czernobajew (który przyjmuje poglądy krytyków rozpatrujących twórczość Reymonta w nurcie Młodej Polski)¹²⁰ dochodzi do wniosku, że pisarz pragnął zobrazować „oryginalne, narodowe, archaiczne rysy polskie, których tak wiele zachowało środowisko chłopskie”¹²¹. Subiektywizm pisarza przejawia się w sympatii do określonej grupy chłopów, mianowicie do zamożnych gospodarzy, przy wyraźnej niechęci do warstw biednych, w dążeniu „do pojednania interesów zamożniejszego chłopstwa z interesami właścicieli ziemskich”, w hołdowaniu „starej [...] idei: pierwiastek narodowy dominuje nad socjalnym”¹²². Dlatego Reymont odsuwa na drugi plan walkę klasową, a eksponuje walkę narodową (jak w epizodzie starcia z kolonistami niemieckimi)¹²³. Życie religijne, z jakim wieś związana jest od wieków, pisarz rozpatruje również „jako jedną z podstaw Polski «ponadklasowej», którą pragnie stworzyć”¹²⁴.

¹¹³ Tamże, s. 8.

¹¹⁴ Tamże, s. 9—10.

¹¹⁵ Tamże, s. 9.

¹¹⁶ В. Г. Чернобаев, „*Chłopi*” В.л. Реймонта. (Опыт социологического анализа). Труды Института Славяноведения АН СССР 1934, № 2, стр. 9—25.

¹¹⁷ Tamże, s. 14.

¹¹⁸ L. c.

¹¹⁹ L. c.

¹²⁰ Tamże, s. 15.

¹²¹ L. c.

¹²² Tamże, s. 17.

¹²³ L. c.

¹²⁴ Tamże, s. 19.

Zaprzeczeniem obiektywności *Chłopów* są, zdaniem Czernobajewa, także dwie postaci: *alter ego* autora, Roch¹²⁵ i Jacek — obie wyjątkowo pozytywne¹²⁶. Szczególnie przez usta Rocha, który „marzy o sprawiedliwości «ła całego narodu», nie zwracając zbytnej uwagi na takie zagadnienia, jak bezrolność, przeludnienie itp.”¹²⁷, wypowiada Reymont własne poglądy, „stara się urzeczywistnić swą [...] «ponadklasową» ideologię”¹²⁸. Gdy prawda artystyczna zmusza pisarza do poruszenia problemu bezrolności, stara się podkreślić, że „komornicy nie mają określonego programu [...] działania”, życie traktują fatalistycznie, „czasem nawet ze spokojną rezygnacją”. Jako przykład Czernobajew przytacza postać Agaty, porównując ją z bohaterką opowiadania Turgieniewa *Ziwyje moszczi*¹²⁹.

Fatalizm uwidacznia się również w życiu miłosnym bohaterów — stanowi to dalsze potwierdzenie tezy o subiektywizmie autora epopei, ponieważ „w życiu chłopów, wypełnionym ciężką pracą”, sprawy miłosne nie odgrywają zwykle „tak wyjątkowej roli”¹³⁰. A to, że Reymont nie sprowadza tych spraw do „czystej fizjologii” (tak popularnej w literaturze francuskiej), jest jeszcze jednym dowodem jego subiektywizmu — owego „dziedzictwa epoki romantycznej i jej «wzniosłych marzeń»”¹³¹.

Podsumowując swoje spostrzeżenia krytyk stwierdza, że Reymont w *Chłopach* reprezentuje „światopogląd zamożnych warstw wsi, które, czując zaostrzającą się coraz bardziej sprzeczność między swoimi interesami a interesami biedoty wiejskiej [...], szukają sprzymierzeńców w szeregach mieszczaństwa i szlachty”¹³².

Zagadnienie tendencyjności epopei omawia także Jan Wiślak¹³³ (pseudonim Jana Hempla). Podkreśla, że w „powieści przedstawiony jest realistyczny obraz wsi polskiej sprzed 1906 roku”, a więc w określonym momencie historycznym¹³⁴, a jej tendencyjność zasadza się na forsowaniu ideologii endeckiej¹³⁵.

Bardziej wielostronne są omówienia twórczości autora *Chło-*

¹²⁵ Tamże, s. 25.

¹²⁶ Tamże, s. 20.

¹²⁷ Tamże, s. 22.

¹²⁸ Tamże, s. 21.

¹²⁹ Tamże, s. 22—23.

¹³⁰ Tamże, s. 23.

¹³¹ Tamże, s. 24.

¹³² Tamże, s. 25.

¹³³ Я. В и с л я к, „Мужики” Реймонта, „Литературный критик” 1936, № 3, стр. 166—168.

¹³⁴ Tamże, s. 166.

¹³⁵ L. c.

pów z lat pięćdziesiątych—sześćdziesiątych. I w nich nie przy-
myka się oczu na braki i niedociągnięcia ideologiczne utworów
Reymonta, takie jak „naiwna wiara w jedność chłopów, w je-
dność gospodarzy i parobków”¹³⁶, w zespolenie się szlachty z lu-
dem¹³⁷, niezrozumienie historycznej roli proletariatu polskie-
go itp.¹³⁸. Jednakże na pierwszy plan wysuwa się wartości pozy-
tywne: znajomość życia i ludzi¹³⁹, realizm i artyzm opisów, trafną
charakterystykę postaci¹⁴⁰; podkreśla się ostrość przedstawienia
konfliktów socjalnych, nienawiść do reżymu ucisku, do warstw
panujących oraz miłość do prostego człowieka¹⁴¹. Krytycy docho-
dzą do wniosku, iż stara wieś polska przedstawiona została „z tak
bezlitosną prawdą, że wniosek rewolucyjny nasuwa się sam przez
się”¹⁴², i Reymont uznany zostaje jednogłośnie za przedstawiciela
realizmu krytycznego¹⁴³. Wreszcie przypomina się paralele bio-
graficzne między polskim pisarzem a Maksymem Gorkim¹⁴⁴.

Tematem centralnym są w dalszym ciągu *Chłopi*. L. Nikulin
utrzymuje, że jest to jedyne dzieło dające Reymontowi prawo do
miana wybitnego pisarza¹⁴⁵, podkreśla piękno i symboliczną for-
mę powieści, rozwijającej się od jesieni, poprzez surową zimą, do
„upragnionej wiosny i błogosławionego lata”¹⁴⁶. Reymont, pisze
krytyk, „próbuję zasiać w sercach ludzi wiarę w szczęśliwą przy-
szłość. Ale kto wskaże im drogę?” Bo przecież nie Roch i nie Ja-
cek¹⁴⁷ (których, nawiasem mówiąc, Nikulin uważa za postaci nie-
realistyczne i nietypowe¹⁴⁸). W okresie międzywojennym sytuacja
chłopów polskich nie uległa, zdaniem krytyka, poprawie — było
to bowiem niemożliwe bez przeprowadzenia reformy rolnej¹⁴⁹.

Z drobnych spostrzeżeń, rozsianych w artykule L. Nikulina,
na uwagę zasługuje porównanie sceny „wyświecenia” Jagny

¹³⁶ Л. Никулин, *Владислав Реймонт*, [w:] *Владислав Реймонт*, „Му-
жики”, т. 1, Москва 1954, стр. 3—8.

¹³⁷ Tamże, s. 5 i 7.

¹³⁸ Tamże, s. 3.

¹³⁹ L. c.

¹⁴⁰ Tamże, s. 4.

¹⁴¹ Ю. Мирская, *Рассказы Владислава Реймонта*, „Огонёк” 1954, № 13,
стр. 24.

¹⁴² L. c.

¹⁴³ L. c., także: В. Б. Оболевич, *История польской литературы*, Ле-
ningrad 1960, i in.

¹⁴⁴ Zob. np. Оболевич, *История польской литературы*..., стр. 278.

¹⁴⁵ Никулин, *op. cit.*, s. 4.

¹⁴⁶ Tamże, s. 8.

¹⁴⁷ L. c.

¹⁴⁸ Tamże, s. 7.

¹⁴⁹ Tamże, s. 8.

z opowiadaniem Gorkiego *Wywod*¹⁵⁰. W konkluzji krytyk stwierdza, że „powieść [...] *Chłopi* na zawsze pozostanie w literaturze polskiej prawdziwym, wyrazistym świadectwem minionych lat, jako znakomita opowieść o ciężkim, beznadziejnym życiu chłopów polskiego w niedawnych czasach”¹⁵¹.

Najwięcej uwagi poświęca twórczości Reymonta Wiaczesław Obolewicz. Jego liczne prace na ten temat¹⁵² są podsumowaniem stanu badań o pisarzu oraz wnoszą nowe elementy, niejednokrotnie dyskusyjne. Zdaniem Obolewicza Reymont „nie zawsze umiał orientować się w złożonej sytuacji społeczno-politycznej swego czasu”, nierzadko pozostawał pod wpływem teorii utopijnych, „ale zawsze ostro odczuwał cierpienia [...] ojczyzny”¹⁵³. Rozwijał się artystycznie nie w nurcie Młodej Polski, lecz bezpośrednio poznając „życie i byt [...] polskiego ludu pracującego”¹⁵⁴. A oto jakie właściwości talentu pisarza uważa krytyk za charakterystyczne: „nasyconie problematyką socjalną, pogłębienie i rozszerzenie tematyki chłopskiej, ludowość słownictwa, rytmiczność języka, przechodzącego czasem w recytatyw bylin, epickość narracji, a zarazem głęboki liryzm w malowaniu pejzażu, szczegółowość opisu osób i ubiorów, dokumentalizm, napięcie i dynamizm akcji, indywidualizacja języka bohaterów, rubaszny humor ludowy [...], wreszcie prostota, malowniczość, barwność i typowość obrazów, przedstawianych w rozwoju i stale zmieniających się”¹⁵⁵.

Analizując treść ideową *Chłopów*, badacz stara się uzasadnić pogląd, że „swoje sympatie i współczucie dla warstw biedoty i robotników wiejskich autor [...] przeciwstawia negatywnemu stosunkowi do kułaków i zamożnych chłopów”¹⁵⁶, a więc wysuwa tezę diametralnie różną od opinii Czernobajewa. Obolewicz twierdzi, że Reymont wzywa wyzyskiwaną część chłopstwa „do solidarności w walce przeciwko swoim ciemiężycielom”¹⁵⁷. Powieść powstała na materiale opowiadań wiejskich Reymonta, podobnie

¹⁵⁰ Tamże, s. 7.

¹⁵¹ Tamże, s. 8.

¹⁵² Оболевич, *История польской литературы...*; „Кто такие Рох и Яцек. (По спорным вопросам романа Реймонта „Мужики“), [w:] Развитие реализма в славянских литературах, Ленинград 1962, стр. 109—120; „Мужики” Реймонта как социально-бытовой роман из крестьянской жизни, [w:] *Славянские литературы*, Ленинград 1958; *Ранние произведения Вл. Реймонта из крестьянской жизни и его роман „Мужики”*, автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Ленинград 1952.

¹⁵³ Оболевич, *История польской литературы...*, стр. 278.

¹⁵⁴ Тамże, s. 286.

¹⁵⁵ L. c.

¹⁵⁶ Тамże, s. 282.

¹⁵⁷ Тамże, s. 284.

jak *Burlacy* Riepina — ze szkiców malarza¹⁵⁸. W odróżnieniu jednak od swych wczesnych nowel, pisarz polski „zdemaskował endecką i pepesowską utopię o «solidarności klasowej»” (postacie Rocha i Jacka)¹⁵⁹.

Wnioski Obolewicza wywołały sprzeciw grupy naukowców moskiewskich, którzy zarzucili swojemu leningradzkiemu koledze „konsekwentne nasilanie stopnia rewolucyjności poglądów Reymonta”¹⁶⁰.

Ziemia obiecana zajmuje w pracach krytyków niewiele miejsca, a ich wypowiedzi nie wnoszą do zagadnienia twórczości Reymonta elementów nowych pod względem merytorycznym.

W tej części szkicu ograniczyłem się do krótkiego przeglądu literatury rosyjskiej dotyczącej dwóch wybitnych dzieł Reymonta — *Ziemi obiecanej* i *Chłopów*. Omówienie zostało dokonane w zakresie dość wąskim, bez uwzględnienia pracy przekładowej całej kohorty tłumaczy, wśród których, jak słusznie pisze Zdzisław Skwarczyński, byli nie tylko „obcy [...], ale związani różnymi węzłami z ojczyzną, rzuceni okolicznościami na obcą glebę — rodacy”¹⁶¹ — Maria Tropowska, Eugeniusz Zahorski, Władysław Chodasiewicz¹⁶² i wielu innych. Jest to problem wielkiej wagi, godny specjalnego opracowania. Podobnie przedstawia się zagadnienie recepcji innych utworów Reymonta. W powyższej rozprawce chciałoby się widzieć jedynie rekonesans do — trawestując słowa Jana Zygmunta Jakubowskiego¹⁶³ — rosyjskiej „ziemi nieznannej” Władysława Stanisława Reymonta.

II. MATERIAŁY DO BIBLIOGRAFII

U podstaw szkicu bibliograficznego leżą następujące źródła:

M. Морщинер, *Художественная литература стран народной демократии в переводах на русский язык. Библиографичес-*

¹⁵⁸ Tamże, s. 286.

¹⁵⁹ L. c., zob. również pracę Obolewicza, *Кто такие Рох и Яцек...*, w której autor dochodzi do wniosku, że „w postaciach Rocha i Jacka Reymont wyraził swój negatywny stosunek do nacjonalistów-endecków” (op. cit., s. 120).

¹⁶⁰ Т. П. Агапкина, В. В. Витт, И. К. Горская, Б. Ф. Стахеев, В. А. Хорев, *О книге В. Б. Оболевича „История польской литературы”*, [w:] *Литература славянских народов*, изд. АН СССР 1961, № 6, стр. 276.

¹⁶¹ Z. Skwarczyński, *Wielki syn Ziemi Łódzkiej*, „Głos Robotniczy” 1967, nr 107.

¹⁶² L. c.

¹⁶³ „Reymont — Ziemia Nieznana”. Wyrażenie J. Z. Jakubowskiego o użyte w artykule pt. *O Reymoncie — najbardziej osobiste*, „Kultura” 1967, nr 19, s. 9.

кий указатель. Польша (конец XVIIIв – 1950г.), Москва 1951, стр. 72—74.

Kartoteka Mikołaja Bachtina¹⁶⁴ będąca w posiadaniu Instytutu Literatury Rosyjskiej (Dom Puszkiniowski) Akademii Nauk ZSRR.

Kartoteka M. Bachtina nie została opublikowana, a bibliografia M. Morszczinier jest w Polsce praktycznie nieosiągalna.

Wśród innych wykorzystanych materiałów na uwagę zasługuje informator bibliograficzny pt. *Советское славяноведение. 1918–1960*, Москва 1963.

Po jednej pozycji zaczerpnięto z nie publikowanej rozprawy doktorskiej Z. Ryter, *Максим Горький в польской литературе. 1898–1939*, Łódź 1967 (maszynopis) oraz książki K. Sierockiej, *Z dziejów czasopiśmiennictwa polskiego w ZSRR*, Warszawa 1963.

Częściowo bibliografia opiera się na autopsji.

W dziale *Przekłady utworów Władysława Reymonta na język rosyjski* przedstawione zostały na początku (1) dzieła zebrane, następnie pojedyncze utwory w porządku alfabetycznym z uwzględnieniem wznowień oraz poszczególnych wydań, wreszcie (2) publikacje w czasopismach, antologiach, almanachach itp. W dziale *Literatura o recepcji...* na pierwszym miejscu (1) zamieszczono specjalne prace o Reymoncie, na drugim zaś (2) publikacje dotyczące postaci i twórczości pisarza w sposób pośredni.

Mimo starań, nie zawsze można było dokładnie podać stronicę tekstu. Dotyczy to przede wszystkim działu *Literatura o recepcji twórczości Władysława Reymonta w Rosji*. Niepełność danych bibliograficznych wynika na ogół z niemożliwości odnalezienia pewnych pozycji w Polsce. W przypadku książki A. M. Горький *Художественные произведения. Планы, наброски. Заметки о литературе и языке* wyjaśnienie дано w pierwszej części niniejszego artykułu, zatytułowanej *Opinie i oceny*.

Rozprawa doktorska I. Denysiuka *Беллетристика Михаила Павлыка*, wymieniona w poniższej bibliografii, zawiera materiały o kontaktach M. Pawłyka (Pawełka) — pierwszego bodaj tłumacza Reymonta na język ukraiński — z autorem *Chłopów*.

Powieść *Мужики* w przekładzie M. Abkin wydana w 1950 r. różni się pod względem językowym od wydania z r. 1954 w tłum-

¹⁶⁴ O monumentalnej bibliografii M. Bachtina zob.: Т. И. Бронь, Н. Н. Бахтин и его картотека, [w:] *Международные связи русской литературы*, изд. АН СССР, Москва—Ленинград 1963, стр. 434—449 oraz tegoż autora: *Картотека иностранных переводов Н. Н. Бахтина*, [w:] „Советская библиография” 1963, № 4 (801), стр. 35—40.

maczeniu tejże autorki. Pozycja ta nie została jednak w druku opatrzona uwagą „wydanie drugie, poprawione”, co byłoby zgodne ze stanem faktycznym. Zmiany w tekście nastąpiły zapewne na skutek krytyki ze strony specjalistów polskich¹⁶⁵.

W *Dodatku* zamieszczono kilka pozycji, z których jedna (W. Obolewicz, *Władysław Stanisław Reymont...*) wykracza poza granice terytorialne Rosji Radzieckiej

Na zakończenie warto nadmienić, że w nr 2 czasopisma „Всемирная иллюстрация” z r. 1925, na s. 2 została opublikowana reprodukcja portretu Reymonta.

Oddzielną sprawą, wartą opracowania, a nie mieszczącą się w ramach niniejszej publikacji, jest zagadnienie recepcji twórczości autora *Chłopów* w innych — poza Rosją — republikach radzieckich. Oto dla przykładu prowizoryczna lista tłumaczeń dzieł Reymonta na język ukraiński:

Комедіантка, пер. І. Еткаля, Львів 1959.

Комедіантка, пер. І. Еткаля, Львів 1962.

Мужики, ч. 1 *Осінь*, пер. М. Павлика, Львів 1909¹⁶⁶.

Селяни, т. 1, ч. 1 *Осінь*, ч. 2 *Зима*, пер. М. Либедінця, Харків 1953.

Селяни, т. 1 і 2, пер. М. Пригари, Київ 1953.

На зрубіві, пер. Миколи Зімбалецького, „Плуг” 1927, № 7.

Осінньої ночі, пер. Миколи Зімбалецького, „Плуг” 1927, № 2.

Przekłady utworów Władysława Reymonta na język rosyjski

1

Полное собрание сочинений Владислава Реймонта, т. 1—7, *Современные проблемы*, Москва 1910—1912.

Т. 1: *Мужики*, роман, ч. 1 и 2: *Осень* и *Зима*, пер. М. Троповской, 1910.

Т. 2: *Мужики*, ч. 3: *Весна*.

Т. 3: *Мужики*, ч. 4: *Лето*, 1911.

Т. 4: *Мечтатель*, роман, пер. Е. Троповского.

Т. 5: *Земля обетованная*, роман, ч. 1, пер. Н. И. В.-Е.

Т. 6: *Земля обетованная*, ч. 2, пер. П. Левицкого, 1912.

Т. 7: «*Смерть города*» и другие рассказы, (*Смерть города*, пер. М. Троповской, *Перед рассветом*, *Последний*, *Тоска*, *На работе*, *Однажды*, *На вырубке*, *Суд*, *Los toros*, *В курильне опиума*, *Ave, patria! Morituri te salutant*, пер. Е. и И. Леонтьевых).

Собрание сочинений, т. 1—12, Москва 1911—1912. Na okładce tytuł: *Пол-*

¹⁶⁵ Por. (a b e), *Zeromski i Reymont po rosyjsku*, „Dziś i Jutro” 1952, nr 3, s. 10.

¹⁶⁶ Przekład autoryzowany; pisze o tym H. Werwes w przedmowie do ostatniego tłumaczenia *Chłopów*, Zob. *Селяни*, Київ 1953, стор. 18.

ное собрание сочинений Владислава Реймонта (Классики мировой литературы).

- Т. 1: *Комедиантка*, пер. П. Левицкого, 1911.
 Т. 2: *Брожение*, пер. П. Левицкого, кн. 1.
 Т. 3: *Брожение*, кн. 2.
 Т. 4: *Рассказы*, пер. В. Высоцкого.
 Т. 5: *Мечтатель*, пер. А. Ковалевской.
 Т. 6: *Рассказы. Из дневника. Путешествие на Ясную гору*, пер. В. Высоцкого и С. Мясново.
 Т. 7: *Земля обетованная*, пер. В. Высоцкого, кн. 1.
 Т. 8: *Земля обетованная*, пер. В. Высоцкого, кн. 2.
 Т. 9: *Мужики*, пер. В. Высоцкого, кн. 1: *Осень*, 1912.
 Т. 10: *Мужики*, кн. 2: *Зима*.
 Т. 11: *Мужики*, кн. 3: *Весна*.
 Т. 12: *Мужики*, кн. 4: *Лето*.
В фабричном царстве (Отрывок *Земли обетованной*), Москва 1904.
Вампир, роман, пер. Е. Загорского, Москва 1911, (2 изд. 1915).
 «*Встреча*» и *другие рассказы*, пер. Е. Загорского, Москва 1910, Универсальная б-ка, № 339. (*Встреча, Тень, В осеннюю ночь, В сумерках, Счастливые, В глубине*). (2 изд. 1911).
Где правда?, повесть, Москва 1925, б-ка „Огонек”, № 81.
Город победил, рассказ, Москва 1926, Труд и борьба в очерках и рассказах.
Земля обетованная, роман, т. 1—11, Москва 1925, Современные проблемы.
Из дневника, пер. В. Высоцкого, Москва 1911, Универсальная б-ка, № 707, (2 изд. 1914, prawdopodobnie wznowienie 1916).
Из Холмского края, Впечатления и заметки, пер. А. Погодина, Санкт-Петербург 1910.
Комедиантка, роман, пер. Н. Васина, Москва 1916, Универсальная б-ка, № 1210—1215 (wznowienie 1918).
Комедиантка, Брожение, диалогия, пер. Л. Конрад, Гослитиздат 1967, т. 1—2.
Мечтатель, роман, пер. Е. Загорского, Москва 1914, (2 изд. 1918, wznowienie: Москва—Петроград 1923).
Мужики, современная повесть, 1: *Осень*, Москва 1910, Универсальная б-ка, № 321—323, (2 изд. 1911, wznowienie: 1915, wznowienie: Москва 1918, издательство ВЦИК С. Р. С. К. и К. Д.).
Мужики, 2: *Зима*, Москва 1911, Универсальная б-ка, № 366—369.
Мужики, 3: *Весна*, Москва 1912.
Мужики, 4: *Лето*, Москва 1915, Универсальная б-ка.
Мужики, роман в четырёх частях, вновь просмотренный перевод М. Троповской, Ленинград 1935.
 Т. 1, ч. 1 и 2.
 Т. 2, ч. 3 и 4.
Мужики, роман в двух томах, пер. М. Абкиной, Москва 1950, (2 изд. 1954).
 Т. 1, ч. 1 и 2.
 Т. 2, ч. 3 и 4.
На грани, пер. Е. и И. Леонтовых, Санкт-Петербург 1908. (*На грани, Однажды, На вырубке, Суд, Los toros, В курильне опиума, Ave, patria...*).
Око за око, рассказ, пер. В. Лаврова, Москва 1906, б-ка „Русской мысли”.
Осуждение, рассказ, пер. М. Живова, Москва—Ленинград 1927, Универсальная б-ка, № 234—235.
Поджигатель, рассказ, пер. С. Михайловой-Штерн, Москва—Ленинград 1926, Универсальная б-ка, № 120—121.

Последний сейм Речипосполитой, роман, пер. Е. Троповского, Москва—Ленинград 1929.

Рассказы, пер. М. Абкиной, Москва 1954.

Счастливые, рассказ, пер. И. Герцика, Рига 1900.

Франек, рассказ, пер. В. Томашевской, Санкт-Петербург 19[...?], Художественная б-ка, № 76,

2

Ave, patria! Morituri te salutant, пер. В. Ходасевича, „Новая жизнь” 1915, № 4.

В глубине, „Новое время” 1906, № 10834 (приложение — *dodatek do czasopisma*).

В катакомбах, пер. Н. Козырева, „Светоч” 1912, № 1, стр. 47—60.

В подземельях, пер. Н. Татарова, „Русское богатство” 1902, № 6, стр. 224—231.

В подземельях, „Новь” 1907, № 10.

В сумерках, рассказ, „Вестник иностранной литературы” 1905, № 1, стр. 169—173.

Возмездие, пер. В. М. Л., „Русская мысль” 1906, № 8, стр. 43—69.

За работой, [w:] *Рабочий в мировой литературе*, т. 5, 1926.

Земля обетованная, роман, пер. Н. Татарова, „Русское богатство” 1903, № 1—12 (приложение — *dodatek do czasopisma*).

Земля обетованная, роман, сокращенный перевод, „Новое слово” 1911, № 3—5.

Комурасаки, пер. П. Пиотровского, „Лебедь” 1909, № 8.

Лес рубят, пер. Н. Филипова, „Южные записки” 1904, № 48.

Мацей Барыня, эскиз, по польскому роману Реймонта *Chłopi*, пер. Л. Полонского, „Вестник Европы” 1906, № 10.

Мечтатель, роман, пер. Е. Троповского, „Мир” 1911, № 1—3.

На вырубке, очерк, „Образование” 1903, № 3, стр. 91—98.

На вырубке, *Суд*, пер. К. Дунин-Борковского, [w:] *Польская новелла*, Москва 1948, стр. 583—606.

На работе, рассказ, пер. М. Троповской, „Мир божий” 1904, № 10, стр. 267—274.

На рубеже, пер. О. Вишневецкой, „Вестник иностранной литературы” 1908, № 5—7, стр. 553—571.

Однажды..., рассказ, пер. Е. Леонтьевой, „Образование” 1903, № 1, стр. 107—129.

Однажды, рассказ, пер. Ст. Ан-вич, „Мир божий” 1903, № 1.

Перед рассветом, новелла, пер. М. Даманской, „Вестник иностранной литературы” 1902, № 2, стр. 188—197.

Перед рассветом, рассказ, пер. Е. и М. Троповских, [w:] *Сборник „Молодой Польши”*, Санкт-Петербург 1908, стр. 133—149.

Последний, новелла, пер. М. Моравской, „Новая жизнь” 1911, № 7.

Разбитый колокол, пер. Е. Нечуя, [w:] *Сборник национальной литературы России*, т. 1, 2 ч., 1916, стр. 450—454.

Смерть, рассказ, пер. Н. З. Тихова, [w:] *Помощь голодным*, сб. 2, Варшава 1900.

Смерть, рассказ, пер. М. де Вальден, „Север” 1904, стлб. 397—402.

Справедливо!, рассказ, пер. Михайловой-Штерн, „Современный мир” 1915, № 3, стр. 27—75.

Счастливые, рассказ, пер. М. Чехович, „Сын отечества” 1899, № 52, стр. 1—3, (еженедельное приложение — *dodatek tygodniowy*).

- Тень*, рассказ, пер. Е. К., „Новый журнал иностранной литературы” 1904, № [?], стр. 67—72.
- Тень*, рассказ, [w:] *Славянский альманах*, Санкт-Петербург в. г., стр. 61—72.
- Тоска*, рассказ, пер. И. Сидович, „Современный мир” 1908, № 6, стр. 139—146.
- 1905 г. в *Варшаве*. (*Дни конституции*), заметки, пер. М. Троповской, „Мир божий” 1925, № 12, стр. 69—77.
- 1794 год, трилогия, пер. Е. Загорского, ч. 2, пер. В. Волк-Карачевского, „Голос минувшего” 1913, № 8—12, № 1—11, 4—12.
- У моря*, пер. П. Яковлева, „Искры” 1906, № 31.
- У моря*, эскиз, пер. О. В., „Современный мир” 1912, № 7, стр. 1—11.
- Фомка Баран*, пер. О. Вишневской, „Вестник иностранной литературы” 1905, № 21, стр. 19—48.
- Я убил!* рассказ, пер. Л. П., „Вестник Европы” 1909, кн. 8, стр. 679—713.
- Я убил!* рассказ, [w:] *Коралловые четки*; Санкт-Петербург 1913, стр. 129—160.

Literatura o recepcji twórczości Władysława S. Reymonta w Rosji

1. Literatura o Reymoncie w języku rosyjskim

A. Z rosyjskich publikacji o recepcji twórczości Reymonta w Rosji.

- Н. Алейникова, *О романе Владислава Реймонта „Мужики”*, Ученые записки филологического факультета Киргизского университета, выпуск 5, 1958, стр. 99—111.
- Я. Глан, *Современные писатели Запада*, Москва 1928.
- И. А. Денисюк, *Беллетристика Михаила Павлыка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Львов 1956.
- Т. Домбаль, *Реймонт и польское крестьянство. (По повобу кончины автора „Мужиков” Вл. Ст. Реймонта)*, „Известия” 1925, 18 декабря.
- Т. Домбаль, *Творчество Реймонта*, [w:] *Где правда?* Москва 1925, стр. 3—10.
- Е. Загорский, *Письмо о польской литературе. „Вампир” Реймонта*, „Русская мысль” 1911, № 9, стр. 32.
- К. Залевский, *К характеристике новейшей польской литературы*, „Современный мир” 1912, № 9.
- Ю. Кагарлицкий, *Вл. Реймонт*, [w:] *Рассказы*, Москва 1953, стр. 3—16.
- Л. Козловский, *Новости польской литературы*, „Русские ведомости” 1912, № 1777.
- Л. Никулин, *Владислав Реймонт*, [w:] В. Реймонт, *Мужики*, т. 1, Москва 1954, стр. 3—8.
- В. Оболевич, *Przedmowa*, [w:] *Комедиантка, Брожение*, диалогия, пер. Л. Конрад, Гослитиздат 1967.
- В. Б. Оболевич, *История польской литературы*, (rozdział monograficzny o W. S. Reymoncie), Ленинград 1960.
- В. Б. Оболевич, *Кто такие Рох и Яцек. (По спорным вопросам романа Реймонта „Мужики”)*, [w:] *Развитие реализма в славянских литературах*, Ленинград 1962, стр. 109—120.

В. Б. Оболевич, *„Мужики” Реймонта как социально-бытовой роман из крестьянской жизни*, [w:] *Славянские литературы*, Ленинград 1958, стр. 44—77.

В. Б. Оболевич, *Ранние произведения Владислава Реймонта из крестьянской жизни и его роман „Мужики”. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ленинград 1952.

И. Перемилловский, *Вл. Ст. Реймонт, „Мужжики”, т. 1, „Осен”, т. 2 „Зима”, „Вопросы жизни”* 1905, № 7, стр. 223—227.

Л. Полонский, *Современный польский роман*, „Вестник Европы” 1906, № 6, стр. 581—626.

В. Фриче, *Владислав Реймонт*, „Новый журнал для всех” 1911, № 32, стр. 93—102.

Д. К. Царик, *О стуле романа Реймонта „Мужики”. (Проблема субъективной авторской оценки)*, [w:] *Ученые записки Кишиневского университета*, т. 76, 1964.

Е. З. Цыбенко, *Владислав Реймонт*, [w:] *Курс лекций по истории зарубежных литератур XX века*, т. 1, Москва 1956, стр. 609—621.

В. Г. Чернобаев, *„Сћтори” Вл. Реймонта. Опыт социологического анализа*, [w:] *Труды Института Славяноведения АН СССР*, т. 2, Ленинград 1934, стр. 9—25.

В. Г. Чернобаев, *Роман В. Реймонта „Мужики”*, [w:] В. Реймонт, *Мужики*, роман в 4 ч., ч. 4, Ленинград 1935, стр. 664—669.

А. И. Яцимирский, *Владислав Реймонт, его романы и повести. (Литературная характеристика)*. „Вестник иностранной литературы” 1906, № 6, стр. 133—150.

А. И. Яцимирский, *Новейшая польская литература*, т. 2, Санкт-Петербург 1908, стр. 157—164, 321—337.

Т. П. Агапкина, В. В. Витт, И. К. Горский, Б. Ф. Стахеев, В. А. Хорев, *О книге В. Б. Оболевича „История польской литературы”*, [w:] *Литература славянских народов*, № 6, АН СССР 1961, стр. 268—277.

А. М. Горкий, *Художественные произведения. Планы, наброски. Заметки о литературе и языке*, Москва 1957, стр. [?].

М. Горький и советская печать, кн. 1, Москва 1964, стр. 192, 193, 290, 291.

В. Recenzje rosyjskich wydań dzieł Reymonta.

Полное собрание сочинений, 7 тт., изд. „Современные проблемы”, Москва 1910—1912.

„Дамский мир” 1911, № 2 (тт. 1—3).

„Киевская мысль” 1912, № 47 (тт. 5—6).

„Новый журнал для всех” 1910, № 25 (тт. 1—3).

„Русские ведомости” 1911, № 135 (тт. 5—6).

„Современник” 1911, № 7 (т. 4).

Собрание сочинений, 12 тт., изд. Саблина, Москва 1911—1912.

„Московские ведомости” 1911, № № 139, 180, 222, 284; 1912, № 118.

„Новая жизнь” 1911, № 12.

„Новое слово” 1911—1912, № № 3—5.

„Новый журнал для всех” 1911, № 31; 1912, № 5.

„Речь” 1911, № 125.

„Русские ведомости” 1911, № 77.

„Современный мир” 1912, № 3.

Город победил, Москва 1926.

„Книгоноша” 1926, № 37—38.

- Земля обетованная*, „Новое слово” 1911.
 „Современный мир” 1912, № 3.
Из дневника. Москва 1911.
 „Всеобщий журнал” 1911, № 2.
 „Путь” 1912, № 5.
Из Холмского края, Санкт-Петербург 1910.
 „Новый журнал для всех” 1911, № 31.
 „Современный мир” 1911, № 5.
Мужики, ч. 1—3. Москва 1910—1912.
 „Новая жизнь” 1912, № 8.
Мужики, Москва 1935.
 „Литературный критик” 1936, № 3.
Рассказы, Москва 1953.
 „Огонек” 1954, № 13.
1794 год. „Голос минувшего” 1913—1914.
 „Киевская мысль” 1914, № 73.

2. Literatura w języku polskim

A. Z polskich publikacji o recepcji twórczości Reymonta w Rosji.

- Z. Barański, *Literatura polska w Rosji na przełomie XIX i XX wieku*, Wrocław 1962, s. 53, 59, 108—110.
 B. Białokozowicz, *Lwa Tołstoja związki z Polską*, Warszawa 1966, s. 254, 255.
 S. Makowski, T. Szyszko, *Jeszcze jeden bój Andrzeja Niemojewskiego o Boga Jezusa*, „Przegląd Humanistyczny” 1964, nr 5, s. 85.

B. Polskie recenzje przekładów dzieł Reymonta na język rosyjski.

- [abe], *Zeromski i Reymont po rosyjsku*, „Dziś i Jutro” 1952, nr 3, s. 10.
 P. Jasienica, *W obcej mowie*, „Słowo Powszechne” 1951, nr 77, s. 2.

D o d a t e k

Z literatury o Reymoncie opublikowanej w języku polskim na terenach Związku Radzieckiego

- W. Obolewicz, *Władysław Stanisław Reymont (1868 [!]-1925)*, [w:] W. S. Reymont, *Chłopi*, t. 1: *Jesień*, Państwowe Wydawnictwo Literatury Pięknej Litewskiej SRR, Wilnius 1954, s. 3—13.
 Z. Kamieniecka [R. Wassenberg], *O pisarzu proletariackim Gustawie Daniłowskim, o socjaliście Sieroszewskim, o pepesowcu Zeromskim, o wrogu fabrykantów Reymoncie*, „Kultura Mas” 1931, nr 2, s. 53—57 (Moskwa).
 Władysław Stanisław Reymont (1867—1925), [w:] *Wypisy z literatury polskiej XIX—XX wieku*. cz. 1, Wydawnictwo Literatury w Językach Obcych, Moskwa 1952, s. 482—484.

WYKAZ UŻYWANYCH SKRÓTÓW

б-ка	— библиотека	— biblioteka
изд.	— издание	— wydanie
кн.	— книжка	— książka, zeszyt
пер.	— перевод, переклад	— tłumaczenie
сод.	— содержание	— treść
стлб.	— столбец	— szpalta
стор.	— сторінка	
стр.	— страница	— strona
т.	— том	— tom
ч.	— часть	— część